

MIKALOJUS DAUKŠA

(apie 1527—1538 m. — 1613.II.16)

M. Daukša — lietuvių raštijos pradininkas LDK, vienas pirmųjų nacionalinio literatūrinio stiliaus kūrėjų. Gimė Babėnuose, esančiuose tarp Kėdainių ir Dotnuvos. Spėjama, kad studijavo kuriame nors iš Vakarų Europos universitetų, nes buvo plataus humanistinio išsilavinimo, pažangių pažiūrų asmenybė. 1570—1572 m. M. Daukša klebonavo Krakėse, vėliau gavo kanauninko vietą Varniuose, kurį laiką buvo faktiškas Žemaičių vyskupijos, o nuo 1592 m. dar ir Betygalos parapijos valdytojas. Mirė Varniuose. Lietuvių literatūrai M. Daukša nusipelnė vertimo menu ir kaip didžiausias kovotojas dėl gimtosios kalbos teisių. Iš lenkų kalbos jis išvertė J. Ledemos katekizmą (1595) — tai pirmoji lietuviška knyga, išleista LDK, ir J. Vujeko mažąją postilę (1599). Katekizmo lietuviška prakalba „*Skaitytojop krikščioniškop*“ M. Daukšos išversta iš lenkų kalbos, tačiau ji dedama į šį leidinį kaip pirmas LDK lietuviškas šio žanro kūrinys, tapęs savotišku čia leidžiamų religinių knygų prakalbų modeliu. Originalioje lotyniškoje M. Daukšos „Postilės“ prakalboje, skirtoje „*Šviesiausiam ir Garbingiausiam... Kunigaikščiui Giedraičiui*“, kuri dabar išversta pirmą kartą, parodomas veiklios asmenybės — Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio indėlis į lietuvių kultūrą. Tai jis inspiravo M. Daukšos literatūrinį darbą, savo vyskupystėje sulaukęs pačias stipriausias kūrybines pajėgas. Čia atsiskleidžia ir paties M. Daukšos ciceroniškas iškalbingumas, renesansinės pažiūros į tautinę kultūrą ir gimtąją kalbą. O plačiai žinoma lenkiškoji „*Prakalba į malonųjį Skaitytoją*“ laikoma iki šiolei nepaženktu grožio himnu lietuvių kalbai, ji tapo gimtosios kalbos meilės pradžiamokslu kiekvienai lietuvių kartai.

VACLOVAS DAUJOTAS

(XVI a. pab. — XVII a. pirm. p.)

V. Daujotas, pasirašinėjęs Vaclovu Labunauskiu, — M. Daukšos „Postilėje“ išspausdintų dviejų lotyniškų eiliuotų dedikacijų: „*Šviesiausiojo ir Garbingiausiojo... Merkelio Giedraičio... herbui*“ bei „*Epigramos*“, skirtų vyskupui M. Giedraičiui,

autorius. Kilęs iš Labūnavos (Karklėnų valsčius Kauno paviete), kur jo tėvas, Žemaičių žemininkas Stanislovas Daujotas, turėjo dvarą. M. Daukša, matyt, buvo pažįstamas su jo tėvu, nes iš jo yra pirkęs žemės Karklėnų valsčiuje (pirkimo data — 1600 m. spalio 22 d.). Žinomos dar dvi datos, susijusios su Vaclovo Daujoto asmeniu. Tai 1609 metai, kai tėvas jam perdavė valdyti dvaro žemę, ir 1618.I.18 d. sutartis, sudaryta tarp tėvo ir sūnaus dėl tos žemės valdymo. Sutartyje jie abu vadinami Labunauskiiais (nuo Labūnavos dvaro pavadinimo). Tai paaiškina ir literatūrinį V. Daujoto pseudonimą. Trūkstant biografinių žinių, galima tik spėti, jog V. Daujotas buvo vienas iš tų gabių Žemaičių vyskupystės jaunuolių, kuriuos globojo M. Giedraitis, siųsdamas mokytis į Vilnių. „Postilės“ leidimo metais jis, matyt, jau buvo nemenkai išsilavinęs, kitaip vargu ar M. Daukša būtų jam patikėjęs tokį atsakingą darbą — knygos tituliname lape apdainuoti mecenato herbą ir nuopelnus. Tą spėjimą palaiko aukštos renesansinės kultūros V. Daujoto eilės.

tikėjimo ir religijos gynimas — dėl to ir rinktinių jaunuolių seminariją įsteigė⁸, ir ją, lėšų negailėdamas, išlaikė, ir nuo tos dienos, kai esi Žemaičių Vyskupu paskirtas, iki pat šių laikų, daugybę kitų jaunuolių savo namuose ne tik maitini ir puoselėji, mokydamas pačių puikiausių menų, bet ir auklėji bei mokai visų garbingiausių ir švenčiausių dorybės ir krikščioniškojo pamaldumo veiksmų, ir pats, nepaisydamas garbingo bei darbų nualsinto amžiaus, reikalaujančio atilsio ir ramybės, vykda savo pareigas, visiems jiems rodydamas vis naują jėgą ir sveikatą.

Kadangi Lietuva ištisus aštuonerius metus neturėjo savo Ganytojo⁹, tai Tu ir čia, ir ten taip stropiai darbavaisi, kad galima būtų ginčytis, ar Tu buvai ir esi Žemaičių, ar Vilniaus Vyskupas: tiek daug abiejuose kraštuose esi nuveikęs ir veiki, kad ir anie, ir šie galėtų vertai vadinti Tave savuoju Vyskupu. Juk reikėjo rūpintis abiejų kraštų žmonėmis? Nedelsdamas pasirūpinai. Reikėjo patarti? Nelaukdamas patarei. Reikėjo tvarkyti daugybę tikėjimo reikalų? Tučtuojau sutvarkei. Reikėjo kai kuriuos išventinti į kunigus? Negaišdamas išventinai. Ir dar daug ką norėčiau paminėti, bet trumpai pasakysiu, kad Tau nebuvo nieko nepakeičiamo ir labai sunkaus ir nieko nėra pavojingo ir keblaus, ko Tu nebūtum padaręs ar nenorėjęs padaryti. Ir šituos ryškiausius ir puikiausius tavo darbus Bažnyčiai ir Valstybei šlovins ir su dėkingumu prisimins būsimosios kartos.

Šiuo iš tiesų nemirtingu ir, galima sakyti, dievišku savo sumanymu iš visos širdies stengdamasis pasirūpinai, kad būtų parengtos ir spaudai atiduotos Tavo tautos kalba išverstos šventosios visų metų Evangelijos, skirtos didikams, valstiečiams ir bajorams; tuo Tu nusipelnei tokio Dievo atpildo ir atlygio, tokios savo tautiečių pagarbos, tokio būsimųjų kartų atminimo, kad žodžiais vos galima išreikšti. Todėl Tėvynė Tau liks amžinai skolinga už ypatingą atsidavimą, Bažnyčių pamokslininkai — už darbo palengvinimą, piliečiai — už paskelbtą dievišką ir išganingą mokslą, visi kiti¹⁰ — už gimtosios kalbos išgelbėjimą nuo purvo ir žūties.

Taigi kaip Orfėjas¹¹ paaukojo nemirtingiems dievams lyrą, su kuria niekad nesiskyrė, kaip romėnų karys sudėjo prie Herkulo¹² šventovės durų ginklus, kuriais daugybę kartų priešą buvo nugalėjęs, — taip ir aš šią naštą, ant mano pečių užkrautą ne mano iniciatyva ir pasirinkimu, bet Tavo valia ir įsakymu, pristatęs į tą vietą, kur buvo liepta, kloju prieš Tave, kuris liepei, ir atvirai pareiškiu (Tu tai žinai ir gali paliudyti), kad aš neišplėšiau tokio svarbaus dalyko iš kitų, kurie, galimas daiktas, būtų lengviau su juo susidoroję, ir, kartą jau pradėjęs, rūpestingai užbaigiau, kad tuo apsileidimo ir tinginystės, antra vertus, — pasiūtimui ir lengvabūdiškumo gėdos išvengčiau. Kad ir kaip šis dar-

bas kitiems atrodytų, aš jausiuosi pakankamai gerai jį atlikęs, jei tik Tavo valią ir nurodymus būsiu įvykdęs, — štai kas svarbiausia, į ką man visada ir visokioms aplinkybėms reikia ir reikės kreipti dėmesį.

Tesaugo mums Dievas Tave, Šviesiausiasis Vyskupe, sveiką. Varniai, 1599 metai nuo Jėzaus Kristaus gimimo, kovo 1 diena.

Tavo Šviesiausios ir Garbingiausios Viešpatystės nevertas tarnas Mikalojus Daukša, Medininkų¹³ kanauninkas, Betygalos valdytojas

5.

PRAKALBA Į MALONŲJŲ SKAITYTOJĄ

Man, norinčiam, gerbiamas ir mielas Skaitytojau, ką nors gera savo tėvų šaliai padaryti ar kuo nors jai pagelbėti, atiteko ir mano luomui priderantis, ir mūsų garsiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje paplitusiai katalikų Bažnyčiai ne tik puikus ir didžiai malonus, bet ir labai reikalingas darbas: jau seniai kunigo Vujeko, mokyto teologo jėzuito, parašytus ir surinktus ir visiems katalikams didelę paslaugą teikiančius, į čekų ir vokiečių kalbas išverstus pamokslus į savąją, mūsų, lietuvių, kalbą išversti ir visiems skaitymui pateikti.

Tikiuosi tuo savo darbu ir patarnavimu ne tik lietuvių bažnyčiai, bet ir visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams iš dalies įtiksiąs, kai kuriems duosiąs progas pagalvoti ir pasvarstyti didesnius dalykus ir paskatinsiąs karščiau rūpintis gimtąja kalba ir ją skleisti. Nors, tiesą sakant, retas kuris iš mūsų, ypač prakilnesniųjų, nemoka lenkų kalbos ir negali skaityti lenkiškai rašytų pamokslų, tačiau, mano manymu, daugiausia yra tokių, kurie lenkų kalbos nesupranta arba menkai ją temoka. Žinau, kaip visos tautos vertina, myli ir brangina veikalus, gimtąja kalba rašytus (todėl, manau, visos tautos ir suskato versti knygas iš kitų kalbų į savas), tiksliai mūsų lietuvių tauta, besimokydama lenkų kalbos ir ją vartodama, taip yra paniekinusi, apleidusi, kone išsižadėjusi savo kalbos, jog kiekvienas tai aiškiai mato, bet už tai vargu ar kas ją pagirs.

Kurgi, sakau, pasaulyje yra tauta, tokia prasta ir niekinga, kad neturėtų šių trijų savų ir tarsi įgimtų dalykų: tėvų žemės, pa-pročių ir kalbos? Visais amžiais žmonės kalbėjo savo gimtąja kalba ir visados rūpinosi ją išlaikyti, turtinti, tobulinti ir gražinti. Nėra tokios menkos tautos, nėra tokio niekingo žemės užkampio, kur nebūtų vartojama sava kalba. Tąja kalba paprastai visi rašo įstatymus, jąja leidžia savosios ir svetimų tautų istorijas, senas ir naujas, jąja aptaria visus valstybės reikalus, ją gražiai ir padoriai vartoja visokiais atvejais Bažnyčioje, tarnyboje, namie. Pati prigimtis visus to moko ir kiekvienas beveik iš motinos krūties įgauna potraukį į savąją kalbą — ją mielai vartoti, išlaikyti ir propa-guoti.

Tai akivaizdžiai matome ne tik tai žmonių, bet ir neišmintingų padarų gyvenime. Kas per keistenybės būtų tarp gyvulių, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala — kranks-ti kaip varnas, ožys — staugti kaip liūtas, o liūtas — bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik pranyktų ir tokių įvairių gyvulių esmė ir prigimtis. Jeigu toks gyvulių paikumas sukeltų tarp jų tokį sąmyšį, tai galime supras-ti, koks sumišimas ir netvarka kyla, kai žmogus, dėl kitos tautos kalbos savo gimtąją visiškai paniekinęs, taip pamėgsta svetimąją (pamiršdamas savąją, kuria Dievas ir gamta liepia kalbėti), lyg pats būtų ne to krašto ir kalbos.

Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gra-žumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiskumo tėvas, valstybės sargas. Su-naikink ją — sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę. Sunaikink ją, — užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę. Kas išsklaidė ir išvaikė tuos, kurie buvo pastatę bokštą¹ iki pat debesų, norėdami išgarsinti savo vardą? Kalbą nesantaika. Kas daugiausia pradėjo kovas, maištus ir sukilimus pasaulyje? Kalbų skirtingumas. Visos nesantaikos tarp tautų, visi šmeižtai, vienos tautos niekinimas kitos, visa tai kilo iš kalbų skirtingumo, kaip iš visokio sąmyšio šaknų.

Juk iš prigimties kiekvienas labiausiai linksta ir stipriai prisiriša tiek prie savo tautos ir kraujo, tiek ir prie savo kalbos. Ant-ra vertus. kuo gi išsilaikė iki šiol ta didžioji Persijos karalystė, senovinė monarchija? Tik tai savo kalbos santaika. Kuo gi kitose tautose garsėjo ana Romos valstybė? Dėl ko jų žygdarbiai net tolimiausius žemės kraštus pasiekė? Vien tik išlaikymu gimtosios kalbos, kuriai praturtinti ir skleisti ne tik tai įstatymus leido, bet ir įvairius filosofijos mokslus dėstė ir savo dievų garbę aprašė. Graikų kalbą draudė vartoti įstatymuose ir senate. Kuo išsilaikė

Arabų šalis, Graikų valstybės ir kiti tolimi kraštai? Vien tik tai savo gimtosios kalbos išlaikymu. Nekalbu apie Italų žemę, kuri taip rūpinasi išlaikyti ir skleisti savo kalbą, jog nėra jokių, net sunkiausio turinio knygų, kurių jos žmonės nebūtų išvertę į savo kalbą. Neliesiu, nes visi tai žinome, mūsų kaimyninės Lenkijos, kurioje kaip žydi ir turtėja kalba — kas nežino? Kas nėra gir-dėjęs?

Visa tai sakau ne tam, kad peikčiau kitų kalbų mokėjimą ir vartojimą (tai visados visų žmonių buvo ir tebėra vertinama ir giriama), ypač lenkų kalbos, kuri, mūsų Didžiajai Kunigaikštystei mielai susijungus su garsinga Lenkijos valstybe, virto lyg ir gim-tąja. Aš tik tai smerkiu mūsų gimtosios lietuvių kalbos apleidimą, kone išsižadėjimą ir bodėjimąsi ją. Duok Dieve, kad mes laiku apsidairytume ir iš to praradimo kada nors prisikeltume. Argi nematome, kiek daug mūsų Didžiojoje Kunigaikštystėje žūsta dėl tikybos ir sielos išganymo dalykų nežinojimo; kiek daug atsili-kusių ir paskendusius sunkiuose pagoniškuose prietaruose ir šian-dien tebegyvena. Argi negirdime, kiek daug jų miršta, piktai ir nekrikščioniškai gyvenę, ir į amžiną prapultį eina. Tai žala, at-sirandanti dėl tėvų kalbos apleidimo, dėl gimtosios kalbos panie-kinimo. Kaip paprasti žmonės supras, kas gera ir išganinga, jeigu tas, kuris turi juos mokyti, jų kalbos arba nemoka, arba ją bjau-risi; kaip jie klausys ir tikės, ką sako šv. Povilas, jeigu neturi skelbėjo²; ką jie darys, jeigu nesupranta mokytojo. Pasigailėkime mūsų pačių kraujo, kuris džiūsta dėl barbariškos ganytojiško dar-bo padėties. Pasigailėkime mūsų pačių kūno dalių (nes mes suda-rome vieną kūną ne vien Kristuje, bet ir Tėvynėje). Neleiskime, kad mūsų pačių dalis taip niekingai pražūtų. Nenieikinkime sie-lų, apšlakstytų brangiu Kristaus krauju, idant rūstusis Dievas ta-me didžiajame Tribunole nepateiktų mums didžiulės sąskaitos, idant tasai, kuris, gyvybę atėmęs kūnui, turi galią nutremti sielą į amžinąją pasmerkimą³, nepareikalautų iš mūsų atpildo už mūsų brolių kraują. Bijokime to drebėdami ir neniekinkime savo tautos kalbos — ypač tie, kurie žmonių sieloms tarnaujame, nes dėl jos nepaisymo ir apleidimo mes su visa gentimi atsiduriame pavojū-je. Štai kas, štai kas iš tiesų didžia dalimi pažadino ir paskatino mane išversti tas knygas į mūsų tėvų kalbą; štai kas tą iš tiesų nelengvą darbą pasaldino, padarė jį dėkingą ir malonų.

Tad priimkite, žmonių sielų Ganytojai, tą menką savo brolio paslaugą. Priimki, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, tą mano dar-belį, mažą, bet atsiradusį iš didelės meilės Tau. Klausyki ir mūsų tauta, mokyto vyro, pagarsėjusio savo tuo turtingo išganingo mokslo veikalu ir Lenkijoje, ir kitose šalyse, bylojančio į Tave jau ne lenkų, o tavo pačios kalba. Ir čia išgirsi gryną ir nesu-klastotą Tavojo Jėzaus mokslą. Pasisemsi iš čia sukauptos Šven-

tųjų Tėvų ir mokytojų vyrų senovinės išminties bei tikrojo katalikų tikėjimo. Čia rasi tiesos apgynimą nuo naujų pseudomokslių. Skaitykite visi su meile, o ypač jūs, kurių rūpesčiui patikėtos tikinčiųjų sielos. Iš čia semsitės sveiko mokslo, teisingo visuotinio tikėjimo mokymo, kurį jiems perteikinsite. Ir čia išmoksitės, kaip suprasti ir aiškinti Šventąjį raštą bei įveikti jo neaiškumus. Iš čia kaip iš strėlinės galėsite traukti aštrias strėles, kuriomis perversite ir beveik sunaikinsite ir eretikų žabangas, ir klaidingų mokslų apgaules, ir naujus piktžodžiavimus. Čia rasite vaistų įvairiausioms dvasiškoms ligoms ir žaizdoms gydyti. Čia sužinosite net savo ir savo Avelių privalomas pareigas. Kai kada tas mano veikalas galės padėti ir užsiėmusiems ganytojams, kurie dažnai sugaišta gerokai laiko, ieškodami pamokslui medžiagos ir žodžių. Ši knyga palengvina ir viena, ir kita. Nes ir medžiagos įvairumas, ir žodžių gausumas lengvai praturtins stropų skaitytoją. Padės taip pat ir katalikams ūkininkams, kurie kartais arba kokių nors sunkumų supančioti, arba dėl didelio Bažnyčių atstumo (nors kiekviena katalikų šventė turėtų tuos sunkumus lengvinti) negali atvykti į pamokslą. Tai galės išlyginti, skaitydami tuos pamokslus namie, semdamiesi iš jų, kaip pridera, dvasinės stiprybės bei krikščioniškos saldybės ir naudos.

Pagaliau, kad ir negautum kitos paramos ir naudos iš tų knygų, išverstų į lietuvių kalbą, gana man bus, jog šiuo, nors ir mažu savo darbeliu,—kaip manau ir geidžiu,—duosiu pradžia ir paskatinsiu mūsiškius mylėti gimtąją kalbą, jos laikytis ir ją ugdyti. Juk tatai mums ir visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams, kaip sakytą, labai turėtų rūpėti. Likis su Dievu, mielas Skaitytojau, ir gauk iš šių taip reikalingų knygų malonumo ir naudos.

MERKELIS PETKEVIČIUS

(apie 1550 m. — 1608)

M. Petkevičius — lietuvių raštijos kūrėjas, spaustuvininkas, nuo 1574 m. iki mirties Vilniaus žemės teismo raštininkas. Kilęs iš kilmingų bajorų, jis anksti liko našlaitis ir augo dėdės namuose netoli Kėdainių. Parengė ir 1598 m. Vilniuje savo spaustuvėje ir savo lėšomis išspausdino vieną iš pirmųjų XVI a. lietuvių kalbos paminklų — pirmąją kalvinų knygą Lietuvoje — „Lenkišką ir lietuvišką katekizmą“ su giesmynėliu ir trumpa agenda. Kaip sakosi savo lenkiškoje „Prakalboje visiems kartui ir kiekvienam atskirai“, nemažą Katekizmo dalį išvertęs pats. Iš prakalbos taip pat išryškėja knygos parengimo tikslai, to meto kultūrinė bei kalbinė situacija, neatidėliotina lietuviško spausdinto žodžio būtinybė. Visa įvadinė dalis savo struktūra šiek tiek primena M. Mažvydo „Katekizmą“, nors tiesiogiai buvo stengiamasi atsverti M. Daukšos katalikiškąjį, išėjusį prieš trejus metus, galbūt savotiškai pralenkti jį. Mat M. Daukša savo Katekizme (1595) tik išvertė lenkišką prakalbą, nieko savo nepridėjęs, o M. Petkevičiaus knyga, be prakalbos proza, dar papuošta ir dedikacinėmis eilėmis lenkų kalba: suaugusiems skirta prakalba „Skaitysiančiam“, o krikščionių vaikeliams — „Klausyk“. Nors ir kuklūs tie posmeliai, tačiau jie teikia knygai tam tikro iškilmingumo ir šventiškumo. Ypač nuoširdžiai skamba aštuoneilis mažiems vaikams, kurie mokysis Katekizmo tiesų mokykloje. Šių eilių autorius galbūt yra pats M. Petkevičius. Kadangi jis buvo Jono sūnus, tai ir galėjo pasirašyti kriptonomu M. I., t. y. Merkelis Jonaitis.